

The background of the cover is a complex, abstract line drawing consisting of numerous overlapping, irregular black lines of varying thicknesses. These lines create a sense of movement and depth, with some lines forming larger, looser shapes while others are more delicate and intersecting. The overall effect is that of a gestural, sketch-like composition.

PÁLYAKEZDÉS

A
R
R
I
E
R
Ű

IRODALOMTÖRTÉNET

VERSO
könyv

**Pályakezdés, karrierút,
irodalomtörténet**
Tanulmányok

Szerkesztette
Radnai Dániel Szabolcs
Rétfalvi P. Zsófia
Szolnoki Anna

P Á L Y A K E Z D É S
K A R R I E R Ú T
IRODALOMTÖRTÉNET
⇒ ⇒ ⇒ ⇒ ⇒ ⇒ ⇒ ⇒ ⇒
T A N U L M Á N Y O K

Pécs, 2021

A kötet megjelenését a Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap 2020–21-es *Új Nemzeti Kiválóság Programjának* (ÚNKP) támogatása segítette („Felsőoktatási Doktori Hallgatói Kutatói Ösztöndíj”, ÚNKP-20-3). Egyedi azonosító: ÚNKP-20-3-I-PTE-539.

Készült a
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és
Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén
és
a *Verso* irodalomtörténeti folyóiratnál
<http://versofolyoirat.hu>

Nyomtatott kiadvány: ISBN: 978-963-429-783-3
Elektronikus kiadvány: ISBN: 978-963-429-784-0

Tartalom

Előszó (RADNAI Dániel Szabolcs).....	7
SZOLNOKI Anna „Gyakran szenelőm mellett téptem bajuszomat”. Berzsenyi Dániel költészetének kritikája a <i>Mondolatban</i>	15
SZOLYKA Hajnalka Pályakezdés-történetek Kazinczy Ferenc autobiografikus szövegeiben.....	29
GERE Zsolt „Az ifjú Vörösmarty”	41
Z. KOVÁCS Zoltán Cipruslombok Iluska sírjáról. <i>A János vitéz, a Cipruslombok Etelke sírjáról</i> és a halál utáni szerelmi boldogság lehetőségei.....	55
SZILÁGYI Márton Utak az első publikációhoz. Az 1840-es évek irodalmi nemzedékének pályakezdése	67
MILBACHER Róbert Arany János pályakezdései	91
RÉTFALVI P. Zsófia Egy pálya kezdete és vége. Madách Imre pályakezdésének elbeszélései	105
OWAIMER Oliver Két Petőfi. A Petőfi-diskurzus két pólusa az 1850-es években.....	115
SANTAVECZ Anita Bolyongások Asbóth János életművében	141
NAGY Hilda Bródy Sándor nyomorult indulása	151
RADNAI Dániel Szabolcs „Mint Homér fölött a hét város...” Pályakezdés és karrierút összefüggései Eötvös Károly életművében és recepciójában	165

SZILÁGYI Zsófia	
Pályakezdés a pálya közepén?	
Móricz <i>A kis vereshajú</i> című regénye a <i>Színházi Életben</i>	187
LUDMÁN Katalin	
A hagyaték szerepe Hajnóczy Péter életművének	
befogadástörténetében.....	205
SZABÓ Barbara	
Kémia és irodalom.....	225
MELHARDT Gergő	
Szétszórátás, egyesülés. Térey János újraírt pályakezdése	
a két <i>Szétszórátás</i> kötetben	239
SZAJBÉLY Mihály	
Életrajzírás, hogyan Lengyel András	
Ignotus-könyve nyomán látszik	253

Szilágyi Zsófia

Pályakezdés a pálya közepén?

Móricz *A kis vereshajú* című regénye a *Színházi Életben*¹

„Önök nem tudják, hogy művésszé lenni, az nem pályaválasztás, hanem tébolyda-keresés. Az örültség törvényesítése, szabadlábbon, közveszélyre, családnak, barátoknak, feleségnek bánatára.”

(Móricz Zsigmond)²

Móricz pályakezdésének legismertebb történetét maga az író égette bele a tágabb irodalmi közvéleménybe – 1923-as köszöntő írásában építette fel indulásának azt a változatát, amelyben Osvát Ernő a beavatást végző főpap, a fiát fogadó gyöngéd apa, a szöveget mohón magába szívó vámpír, és az új dózist váró morfinista egyszerre.³ A *Hét krajcár* volt ez az „adag”, amely, miként aztán Elek Artúr a *Nyugat* 1924/4-es, Móriczot köszöntő számában írta,⁴ kinyitotta az egyre reménytelenebbül próbálkozó író előtt a „*Nyugat* kapuit”. Ugyanezt a novelláját emlegette Móricz 1929-ben, amikor ötvenedik születésnapja alkalmából interjút adott az *Egyenlőség* című zsidó lapnak. A két történet nem egészen azonos: 1923-ban még azt mondta Móricz, hogy Elek Artúr vitte el őt a New York kávéházba, hogy ott találkozzon Osváttal, akinél már volt egy korábban elküldött, válasz nélkül hagyott szövege, amelyet aztán a *Nyugat* szerkesztője teátrálisan kicserélt

1 A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló, OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

2 MÓRICZ ZSIGMOND, *Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője*, *Nyugat*, 1923/11–12, 47.

3 Az írást az Osvát Ernő tiszteletére rendezett, vígszínházi irodalmi délutánon olvasta fel Móricz, és a *Nyugat* 1923/11–12-es számában jelent meg.

4 1924-ben Móricz húszéves jubileumát ünnepelte a lap – bár nem lehetett könnyű kitalálni, miként is indult a pályája 1904-ben. Elek Artúr, Móricz Zsigmond „kezdőkoráról” szóló írásában (*Nyugat*, 1924/4, 229–232) egy 1903. decemberi alkalmat emlegetett, amikor *Az Újság* jövődő munkatársai összeültek, és megérkezett közéjük a mindenki számára ismeretlen, „kurtára nőtt, vékonydongájú, szegényes ruhájú legény”, azaz Móricz Zsigmond: ha innen számítjuk, valóban kijön az a húsz év. Móricz viszont 1923-ban, Osvátot a 25 éves évfordulója alkalmából köszöntő szövegében 1908-ra tette a saját pályakezdését (ugyancsak 25 évvel számolva a jubileumot): „Milyen jó nekem. Osvát Ernő már jubilál, én azonban még fiatal író vagyok, én csak 1933-ban jubilálhatok: még van előttem valami jövő.” *Nyugat*, 1923/11–12, 724.

a helyben, azonnal elolvasott *Hét krajcárral*. 1929-ben sem Elek Artúr, sem Osvát nevét nem említette Móricz (bár nyilvánvalóan rájuk utalt ekkor is), viszont itt is szép történetet bontott ki, benne a hirtelen megállított nyomdagépekkel: „Ezt az elbeszélést egy zsidó ujságíró barátom, akivel egy redakcióban dolgoztam, elvitte egy zsidó szerkesztőhöz, aki azonnal elfogadta és megállította a gépet, hogy még beszoríthassa az éppen nyomás alatt lévő lap oldalaira.”⁵

A Móricz pályakezdésével foglalkozó irodalomtörténészek sokkal árnyaltabb képet rajzoltak erről a számos legendával és dátummal tarkított indulásról: ahogy Cséve Anna összegzésében kiemelte, Bori Imre a *Csipkés Komárominét* jelentősebb fordultnak tartotta, mint a *Hét krajcárt*, hiszen az (ön)mítoszokon túllépve arra érdemes rákérdeznünk, mikor, milyen műveivel került közel az író a modernista áramlatokhoz. A Móricz „indulásait” tárgyaló irodalomtörténeti fejezetben⁶ (ennek az összefoglalásnak a címe is egyértelműen jelzi, hogy a kezdetnek többféle története összerakható) Bodnár Györgyöt is felidézi Cséve Anna, aki szerint nemcsak a népnemzeti „harmóniától”, de magától a *Hét krajcártól* is el kellett fordulnia később Móricznak a „modernektől” felé vezető úton, ahogy az is egyértelmű, hogy hiába jelent meg a novella a *Nyugatban*, valójában az 1909-ben kiadott, azonos című kötet hozta meg a közönségsikert.⁷ És még lehetne ezt tovább is bonyolítani, ha számba venném Móricz pályakezdő próbálkozásait, a népköltési gyűjtőutaktól a gyerekirodalomig, sőt, odáig, amikor Adyval „újrajátszották”, ahogyan a beérkezett pályatárs (Ady, azaz Petőfi) befogadja az irodalomba újonnan belépőt (az Arany János szerepét magára szabó Móriczot): lenne itt bőven évszám, amelyre a pályakezdés jubileumi ünnepeit rá lehetne építeni. Ezúttal azt a verziót emelem ki még, amelynek *A kis vereshajú* szempontjából jelentősége lesz: azt a változatát Móricz pályakezdésének, ahol egy nekrológ játszotta a főszerepet.

Fráter Zoltán szerint ugyanis még a *Hét krajcár*nál is nagyobb feltűnést keltett az a *Nyugat* 1910/11-es számában megjelent búcsúszöveg, amelyben Móricz Zsigmond, az akkori felfogás és gyakorlat szerint már nem egészen ifjú (hiszen harmincévesnél is idősebb), de a pályája elején járó író búcsúzott a magyar irodalom nagy halottjától, Mikszáth Kálmántól – akit remek újságírónak nevezett, és legfontosabb műfajaként a tárcát emelte ki. Meghökkenő lehetett ez akkoriban, elgondolkodtató ma is, nem gyakran látunk ilyen határozottsággal, és éppen a halál bekövetkeztekor végrehajtott „trónfosztást”:

5 Egyenlőség, a magyar zsidóság politikai hetilapja, 1929. július 6., címloldalon.

6 *A magyar irodalom történeteinek olvasója* meglepődve veheti tudomásul, hogy Móricznak kizárólag „indulásai” voltak – a pályakezdését tárgyalón kívül egyetlen önálló fejezetet sem kapott, illetve külön fejezettel sem szerepel a harmadik, az 1920-tól kezdődő időszakot bemutató kötetben.

7 CSÉVE Anna, *Móricz Zsigmond indulásai = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 754.

Pályakezdés a pálya közepén?

Szépen, komolyan leszólja a nagy halottat, mondván, Mikszáth igazi tehetsége az újságok hasábjain bontakozott ki, a hírlapi tárca művelőjeként. Jelentősége csupán annyi, hogy az újságirodalmat élvezhető szintre emelte. [...] A nekrológ merészsége talán a *Hét krajcárnál* is nagyobb feltűnést kelt, s a legszebb méltánylásnak megfelelően kiváltja a kortársak irigységét. Mondják is a jóakarók: ejnye, Zsiga, mit csináltál szegény Kálmánnal, megállj, visszkapod ezt még. Nem tudhatod, hogy műveid túlélnek-e téged, akár csak fél évszázaddal is...⁸

Nem annyira nehéz ennek a nekrológnak a mozgatórugóit feltárni (bár a merészsége ettől még érzékelhető marad): Móricz ekkoriban szabadulni szeretett volna mind Mikszáth, mind Jókai hatásától, és, ezzel egyidejűleg, arra is vágyott, hogy az olvasók megértsék végre, ő mindkét elődjétől határozottan különbözik. Ennek tudatosítására pedig feltehetőleg nem találta elégségesnek, hogy megírja a műveit, majd a kritikusokra bízva, hogy felhívják a figyelmet a különbségekre: a kritikusok, ráadásul, mindig is szeretik a műveket, különösen a kezdőkét, hagyományvonalakba illeszteni, nem csoda, hogy Móricz gyanakvó volt ebben a vonatkozásban. Látványos eszközökhöz nyúlt tehát, ilyen lehetett ez a nekrológ is. És hiába volt az erős elhatárolódás, a művei még jelentősen éreztették Mikszáth hatását, Féja Géza 1939-ben legalábbis a korai Móricz-próza mögött határozottan ott látta Mikszáthot.⁹ Ahogy Benyovszky Krisztián írja, Mikszáth legyőzendő, „erős szerző” volt Móricz számára:

A szerzői név (MK) olyan életművet jelöl, amelynek Móricz több vonatkozásban is folytatója és tovább- vagy újraírója volt. Mikszáth az, akihez képest Móricz teljesítménye mérlegre kerül. A kritikusok és irodalomtörténészek egybehangzó véleménye szerint azonban Mikszáth elődként nemcsak felszabadítólag és ösztönzőleg hatott a fiatalabb pályatársra, hanem (ahogy az hasonló helyzetekben lenni szokott), nyomasztó és fékező módon is. Egyszerre van szó nála a hagyomány tudatos felvállalásáról és meghaladásának szándékáról is. Bloomi fogalmakkal élve: Móricz számára Mikszáth »erős« szerzőnek

8 FRÁTER Zoltán, *Olvasni jó (Napló Móriczról) = A magvető nyomában*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1993, 8.

9 Lásd erről: „Féja Géza úgy fogalmaz Móricz első elbeszélései kapcsán, hogy az írot még túlságosan hatalmában tartja az anekdota, s hogy »Jókai alakjainak s Mikszáth kedélyének nyomait még nem izzadta ki magából.« (28.) A nagy elődök hatását tehát ki kell izzadni, mint egy betegséget. Nagy Péter előadásában a börtönéből szabaduló rab képében lép eléink az ifjú Móricz alakja. A monográfus kerek perec kimondja, hogy az író olyan korai művei, mint az *Aranyos öregek*, az *Éjjeli zene* vagy a *Harmatos rózsza* (1912) című kisregény egy Mikszáth-epigon alkotásai (57, 59), akinek tollát ekkor még túlságosan is »nyűgözi« az elődök stílusa.” BENYOVSZKY Krisztián, *Móricz Mikszáthot olvas* = B. K., *Fosztogatás: Móricz-elemzések*, Pozsony, Kalligram, 2010, 181.

bizonyult, akit le kellett győznie, maga alá kellett gyűrnie ahhoz, hogy megtalálhassa a saját hangját, s valami eredetit tegyen le az irodalom asztalára. Az író monográfusai gigászi küzdelemként rajzolják elénk e hatás-izony legyőzésére tett kísérleteit, a *betegség* és a *börtön* metaforáit hívva hozzá segítségül.¹⁰

A nekrológban azt is bizonygatta, voltaképp nem is beszélhetünk hatásról (nem is rá vonatkoztatva, hanem úgy általában), Mikszáth ugyanis nem hozott létre iskolát, „Mikszáth nem tudott Mikszáthokat teremteni”.¹¹ Ahogy a napnak az égen sem lesznek napjai, tette hozzá. Ezek a fordulatok ismét nehezen olvashatóak másként, mint Móricz törekvéseként önmaga megemelésére: mindenki vegye már észre, az előző nap lenyugodott (hiszen nekrológot olvasunk), és feljött az égre a másik. Ne felejtjük el, Móricz egy ideig Petőfi szerepére vágyott, aztán amikor szembesült vele, hogy ezt a pozíciót Ady elvitte előle, megelégedett, egyfelől Arany Jánoséval, másfelől, miként a nekrológ is mutatja, Mikszáthéval: mintha az irodalomban kerülés lehetőségét évekig egyre csüggedtebben keresgélő író nem kis önbizalomra tett volna szert abban a pillanatban, amikor Osvát elfogadta közlésre a *Hét krajcárt*, és ezzel, végre, íróvá avatta. Aztán, tizenöt évvel később, első feleségének, Holics Jankának a huszadik házassági évfordulójukra írt levelében visszaidézte a pályakezdő időszakot, és az íróvá válás szándéka mellett azt emelte ki, hogy arról még nem nagyon volt fogalma, mit szeretne csinálni, csak abban volt biztos, mit nem akar:

Erre a jövőre olyan határtalanul sokat bíztam, hogy ennek a kedvéért képes voltam mindent nélkülözni, mindent lenyelni és várni, várni. Mert összes idegeimben ott feszült valami rettenetes, elszánt akarat, nagy író lenni.

Hogy mi volt a szememben, nem tudom biztosan megmondani. Nem volt még kialakulva életfilozófiám. Inkább olyan negatívumok, hogy nagyobb, mint Mikszáth, akit utáltam örök kedélyessége miatt, nagyobb, mint Jókai, akinek a fantasztikus álmvilágától már akkor undorodtam.¹²

Itt egymás mellé került, egyaránt elutasított szerzőként, Mikszáth és Jókai¹³ – később Móricz számára Mikszáth bizonyult igazi „mumusnak”, még a halála után is, hiszen ő az a szerző, akit a legtöbbször összekevernek vele. Bár ebben nyilván a közoktatás praxisának is van némi szerepe, de

10 BENYOVSZKY, *i. m.*, 180–181. Kiemelés az eredetiben.

11 MÓRICZ Zsigmond, *Mikszáth Kálmán*, Nyugat, 1910/11, 714.

12 MÓRICZ Zsigmond, *Móricz Zsigmond levelei*, s. a. r. és a jegyzeteket írta F. CSANAK Dóra, Bp., Akadémiai, 1963, I, 169.

13 Móricz számára Jókai is határozottan „erős szerző” volt. Még egy Elek Artúrnak 1906. december elsején írt levélben is kitért arra, mennyire nehezen szabadul a hatásától: „»Művészi célja« volna, hogy lehetőleg egyszerű nyelven, s termé-

Pályakezdés a pálya közepén?

sokkal korábban kezdődtek a tévesztések, minthogy az érettségire készülő diákok elkezdtek volna összehasonlítani Mikszáth és Móricz parasztábrázolását, vagy rámutattak volna az elmélyülő társadalombírálatra a mikszáthi, majd a mórliczi dzsentriregényekben. Esterházy Péter, saját egykori iskolai emlékeit felidézve, mintha sokak tapasztalatát összegezte volna – megerősíthetem, még az egyetemisták is képesek Móricz neve helyett hirtelen Mikszáthét mondani vizsgán, úgy, hogy utóbbi szerzőből nem is nálam, hanem egy másik tanárnál, másik félévben vizsgáznak:

Egyszer télen – réges-régen: mikor még gátlások nélkül, pökhendin kevertük össze Móriczot Mikszáthtal s viszont (nyilván: ha egyszer M-mel kezdődik *mind* a kettő! erről talán már mégse mi tehetünk!), meg a B-vel kezdődő, y-nal végződő Jókai-hősöket: egymással –, egyszer télen nagyon hideg lett, és nem lehetett valahogy a tantermeket fölfűteni.¹⁴

De hozok egy példát arra is, mennyire mélyen gyökerezik az M-mel kezdődő nevet viselő, bajszos írók összekeverése. A *Színházi Életben*, ahol gyakran előfordult, hogy színésznőket kérdeztek meg róla, mit is olvasnak éppen vagy általában, 1935-ben Röck Marika futott bele a következő válaszba (bár voltaképp nem is ő keverte össze a két, paraszttörténeteiről ismert szerzőt, hanem az újságíró):

- Olvasni szokott?
- Ha van időm. Paraszt-dolgokat. Attól az írótól, aki azokat a szép paraszt-történeteket írja. Hogy is hívják?
- Mikszáth?
- Nem! Az a bajszos bácsi...
- Móricz Zsigmond?
- Igen, az egy nagyszerű író.¹⁵

szetesen, minden művészieskedés nélkül legyen irva. S szabadulni próbáljon a stílusom, azoknak a modorától, kik eddig ilyen témákról irtak. Megvallom nehéz dolog. Én magam nem sokat irtam még ebből a tárgykörből s minduntalan észreveszem, hogy Jókait, s tudom is én kiket utánozok, sokszor a mi rettenetes Kozmánkat.” <http://www.digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.827> [utolsó letöltés: 2021. 06. 20.]. (Ez a levél az F. Csanak Dóra által sajtó alá rendezett, kétkötetes levelezéskiadásban még nem, csak az új, digitális kritikai kiadásban olvasható.)

14 ESTERHÁZY Péter, *Utószó, szó, szó* = E. P., *A kitömött hattyú*, Bp., Magvető, 1988, 268. Kiemelés az eredetiben.

15 BÁCSKAI Magda, *A szelíd vadvirág privat élete: Beszélgetés Röck Marikával szerelemről, házasságról, férfiakról*, *Színházi Élet*, 1935/1, 27. Röck Marika máskor is emlegette (*Színházi Élet*, 1934/17) Móriczot és Mikszáthot az olvasmányai közt; akkor csak egy felsorolásban, el is különítve a kortársakat (Herczeget, Móriczot, Zilahyt), és a „régieket” (Jókait és Mikszáthot): így módja sem volt őket összekeverni. Ez utóbbi lapszámából az is kiderül egyébként, hogy Dajbukát Ilona is Móriczot olvasott éppen; legújabb „irodalmi csemegéje” *Az asszony beleszól* című regény volt.

Mindenesetre Benyovszky Krisztiánban még az is felmerült, vajon mennyire ismerhette Móricz azt, amit olyan nagyvonalúan a partvonalra tett, azaz Mikszáth novelláit és regényeit.¹⁶ 1910-ben két írásban foglalkozott Móricz az életművel: a már emlegetett nekrológ mellett a *Vasárnapi Ujság*-ban jelent meg egy cikk, *Az igazi földesúr* címmel, ahol általánosságban esett szó Mikszáth hős- és világtéremtő, illetve mesélő képességéről, utalva számos művére a *Tót atyafiaktól A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényig – és ebben a még Mikszáth életében megjelent szövegben a „világirodalom nagyhírű birtokosaként” nevezte meg az akkor írói pályája negyvenéves évfordulóját ünneplő író.¹⁷ Ha ezt az írást a Móricz összegyűjtött műveit közlő, Szabó Ferenc által sajtó alá rendezett kötetben olvassuk el,¹⁸ nem sokat tudunk meg a kontextusáról – bár arra azért gyanakodhatunk, hogy az írói jubileummal összefüggésben íródhatott. Ha viszont a *Vasárnapi Ujság* 1910. május 15-i számát lapozzuk fel, rögtön látszik, hogy ez az írás egy fényképekkel díszített Mikszáth-számban jelent meg, olyan lapban, amelynek címdalán mindössze a szerkesztő van feltüntetve (Hoitsy Pál) és a főmunkatárs – maga Mikszáth Kálmán. Móricznak ez a szövege tehát nemcsak azért szólhat más hangnemben, mint a néhány héttel később megíródo nekrológ, mert tisztában volt vele, hogy az utóbbit az érintett már nem fogja olvasni, de amiatt is, mert a magát sok szempontból a korábbi irodalmisággal szemben meghatározó, a modern írók „otthonát” jelentő *Nyugat*-ban egészen másképp mert, akart megszólalni Mikszáthról, mint a *Vasárnapi Ujság*-ban, ahol viszont íróelődje volt „otthon”. Olyan írásokkal együtt jelent meg *Az igazi földesúr*, mint Szemere Györgyé, aki Mikszáth Nobel-díjra jelölését szorgalmazta, vagy Adyé, aki így indította: „Jókait jobban szerettem, de hibáit is hamarosabban és tisztábban láttam: *Mikszáth* 25 év óta, a hogy első írását olvastam, ugyanaz a félelmes, író nagyúr!”¹⁹

De akkor is félrevezető az életműkiadás, ha azt szeretnénk belőle megtudni, voltaképpen hányszor is írt Móricz Mikszáth Kálmánról – a két 1910-es írása mellett van egy 1935-ös újságcikke is (ez a kötetben nincs benne). A *Színházi Életben* jelent meg, a *Szent Péter esernyője* forgatása kapcsán, amelyet egészen közelről, Leányfalun figyelhetett Móricz. Itt szó sincs az életmű vagy a regény elutasításáról, sőt: „Különben pedig szív-

16 Lásd a következőt: „A cikk olvastán joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon mi lehetett az oka Móricz ennyire egyoldalú és elnagyolt értékelésének. Ott bujkál bennünk a kisördög, hogy azt feleljük rá: talán a hatástól való szorongással párosuló szakmai féltékenység vagy a művek felületes ismerete.” BENYOVSZKY, *i. m.*, 189.

17 „S íme, az igazi földesúr a magyar föld egyik legszegényebb vidékén, legkisebb lelkiarányú néprétegével, kiált földön, rossz erkölcsökkel teli világban, olyan gazdálkodást folytat, hogy a világirodalom nagyhírű birtokosai közé kerül.” MÓRICZ Zsigmond, *Az igazi földesúr*, *Vasárnapi Ujság*, 1910. máj. 15., 280.

18 Lásd itt: MÓRICZ Zsigmond, *Tanulmányok*, szerk. SZABÓ Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1978, I, 278–280.

19 ADY Endre, *A legíróbb író*, *Vasárnapi Ujság*, 1910. máj. 15., 417.

Pályakezdés a pálya közepén?

ügyem a *Szent Péter esernyője*, úgyis, mint filmtéma, úgyis, mint regény s úgyis mint Mikszáth.”²⁰ És meg is érkeztünk a *Színházi Élethez*, amelynek az 1922/38-as száma harangozta be Móricz új regényét, *A kis vereshajút*. Ez a regény pedig annyira a kedélyessége miatt utált Mikszáth hangján szólal meg, hogy egyáltalán nem lenne nehéz összezavarni vele valakit egy szövegfelismerő teszten: „Ha anélkül olvassuk el az első fejezetet, hogy tudnánk, ki a szerző, könnyen tulajdoníthatnánk akár Mikszáthnak is a szöveget; mintha egy sikeres pastiche-ról lenne szó” – írja Benyovszky.²¹ Csak egy, számomra elég meghökkentő összevetést mutatnék – *A kis vereshajú*ban még a por is vidám és a porral belepett kisváros is boldog, már a regény első mondatában: „Csak a por volt vidám és tornyos, és enyhe szítáló fátyollal borította be a kis várost, mely állandó s vidám csengéssel él.”²² És egyetlen példa arra (többet is lehetne hozni az életműből), milyen is az, amikor más Móricz-regényekben por lepi be a regény helyszínét²³ – a *Forró mezők* című, detektívregényként is, dzsentirregényként is elemzett műben a nyomozást, a gondolkodást is megakadályozza a forróság és a por. Vidámságnak itt nyoma sincs:

Az Alföld nehéz levegője, az égett sertészsírszagú levegő szuszogott, fortyogott körülöttük s bennük. Nemcsak a szobában, a lelkekben is. Hogy tudjon az ember logikusan gondolkozni ebben a nyári aszályban, ebben a tikkasztó dunsztban, amely leborítja, mint a méhkast a kénes gáz, az egész várost valami krómsárga légkörrel, ciángázok alvó vad gyilkával? Tunyán, bután, izzadtan mered maga elé az ember s nincs fontossága a legfontosabb dolgoknak sem, s e miatt vagy hirtelen tragikusra fordul minden, vagy maga a szent tragédia is kopár unalomná perzselődik. Porrá züllik itt minden, ennek a homoktengernek a levegőjében kavarnak a sziklák, a szirtek, górcső alatt szörnyű s ormótlan borzalmak, bár por, csak por, csak por.²⁴

De mi történhetett ekkorra? Móricz már nem tartott attól, hogy összekeverik őt Mikszáthtal? A felvidéki helyszín, ahova ezt a kisregényét helyezte, egyszerűen magával hozta a mikszáthi beszédmódot is? Megbánta volna,

20 MÓRICZ Zsigmond, *Szent Péter esernyője*, Színházi Élet, 1935/37, 8.

21 BENYOVSZKY, i. m., 192.

22 MÓRICZ Zsigmond, *A kis vereshajú* = M. Zs., *Kisregények*, Bp., Szépirodalmi, 1985, I, 199–274.

23 Vö. a következővel, az utóbbi időszak legfontosabb értelmezéséből *A kis vereshajúról*: „A por motívuma is itt tűnik föl az első fejezetben a kisvárosiasság jellegzetes emblémájaként. A por azonban korántsem lep be mindent. *A kis vereshajú*ban nem fojtogató, mint a korszak más műveiben (talán a legjellemzőbb közülük Török Gyula *A porban* című regénye, de Móricznál is kilátástalannak bizonyul a kisváros egy másik felvidéki regényében, *Az Isten háta mögöttben*).” STURM László, *A vég előtti idő szépsége: Móricz Zsigmond: A kis vereshajú*, Hittel, 2015/11, 111.

24 MÓRICZ Zsigmond, *Forró mezők*, Bp., Athenaeum, 1939, 116–117.

hogy annak idején, a nekrológban, olyan élesen írt Mikszáthról, és tisztelegni szeretett volna előtte egy regénnyel, amelybe még *Az aranykisasszony* helyszínét, Klopacskát is beemelte?²⁵ És, mindezekkel összefüggésben: lehet-e ezt a regényt a pályakezdéssel kapcsolatba hozni?

Egyvalami biztosan történt az 1910-es Mikszáth-nekrológ és *A kis vereshajú* megírása között: az 1920-as évekre maga Móricz vált olyan szerzővé, akinek a fiatalok a segítségével reménykedhettek, vagy akivel szemben meghatározták önmagukat – elsősorban a prózaírók számára vált ilyen beavató- és tekintélyszeméllyé, hiszen az induló költők leginkább a Babits–Kassák tengelyen keresték a bejutás lehetőségét. Ha nem is a húszas évek legelejére, de az évtized során fokozatosan színre lépett egy új irodalmi nemzedék, amelynek ugyan a *Nyugat* maradt a legfőbb „beavató” fóruma, de már korántsem az egyetlen.²⁶ De az 1920-as években nemcsak emiatt rendeződött át erőteljesen az irodalmi mező: *A kis vereshajú Színházi Élet*beli közlése szempontjából elsősorban az a változás lényeges, amelyet a trianoni határrendezés hozott, átstrukturálva az irodalmi intézményrendszert. Sokkal kevesebb lap állt rendelkezésre publikációs fórumként, erőteljesen csökkent a fizetőképes olvasótábor, hogy most a Trianon okozta, társadalmi mértékű traumát, az irodalmat is érintő cenzurális tiltásokat, illetve az egyes írókra (például éppen Móriczra) a Tanácsköztársaság idején ráragadt „kommunistagyanú” okozta fenyegetettséget ne is emlegetsem. Mindez együtt nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy Móricz az 1920-as évek elején mintha újra keresni kezdte volna, miként és hol érdemes megszólalnia íróként: még ha a pozíciója egészen más volt is, mint a „valódi” pályakezdése időszakában, a század első éveiben, sajátos kezdet lett számára az az időszak is, amikor megírta, majd a *Színházi Élet*nek közlésre átadta *A kis vereshajút*.²⁷ És az 1922–23-as évek mintha annyiban is új kezdetet jelölnének, hogy alig találunk forrásokat a vizsgálatukhoz: ez pedig leginkább az írók pályafutásának első éveire jellemző, amikor még kevésbé dokumentálják önmagukat (vagy eltüntetik a lehetséges források-

25 Vö. a következővel: „A »mikszáthos« összhatást erősíti még egy intertextus is: a képzeletbeli bányaváros neve Klopacska, ami a Selmechányán található híres zsindeletetős harangtorony neve. A Klopacskára való felkapaszkodásról olvashatunk a *Tót atyafiak* nyitó elbeszélésében, *Az arany-kisasszonyban*, mely Selmechányán játszódik.” BENYOVSZKY, *i. m.*, 193.

26 „A húszas évekbéli irodalmi mezőnek tehát az is egyik sajátossága, hogy a *Nyugat* központi fórumán (vagy főkapuján) kívül voltak »oldalbejárataik«, amelyek csak az elkötelezett költőjelöltek előtt nyíltak, nyílhattak ki.” SZOLLÁTH DÁVID, *Magyar irodalmi mező az 1920-as években*, Literatura, 2015/2, 182.

27 Ahogy Szolláth Dávid írja, ebben Móricz nem tért el a kortársaitól, akikre az irodalmi mező erőteljes átrendeződése ugyancsak komoly hatást gyakorolt: „Az irodalmi mező mozgásainak, polarizálódásának összefüggésében a kortársak hagyományválasztásai, világirodalmi tájékozódása, publikációs szokásai, de műfaj- vagy éppen versforma-választásai is pozicionálódásként, állásfoglalásként értelmeződnek.” SZOLLÁTH, *i. m.*, 161.

kat, hogy aztán később legendákkal takarhassák el a hiányt). A naplófeljegyzések 1924-ben, Móricz házassági válságának idején kezdenek íródni, az új naplókiadás is ezzel az évvel indul, és épp 1922–23-ról Móricz Virág is nagyon keveset ír.²⁸ És mintha annyiban is „zsengének” minősülne *A kis vereshajú*, hogy szerzője életében kötetként nem is jelent meg – csak jóval a halála után, 1954-ben. Bár ezzel még nem lenne egyedi az életműben, hiszen egy olyan Móricz-regény még biztosan van, amelyből a lapbeli, folytatásos közlés után csak az ötvenes években lett kötet: ez a *Jobb mint otthon* című regény.²⁹

A kis vereshajú közlését jól előkészítette a *Színházi Élet* – először egy interjú közöltek Móriczcal, ellátogatva „leányfalui” villájába. A „kiküldött munkatárs”, többek között, az éppen befejezett regényről kérdezte: ami, úgy tűnik, ekkorra már készen lehetett, vagyis nem lapszámról lapszámra, folytatásonként írta meg Móricz, ha hinni lehet annak, amit az újságírónak mondott. Ekkor még szó sem esett arról, hogy az új művet („a kibontakozó szezon egyik legjelentősebb irodalmi eseményét”) majd a lapban kapják meg az olvasók (bár aligha volt ez már ekkor kérdéses), pedig az írói marketingmondatok egyértelműen *színházi regényként* harangozták be *A kis vereshajú*t:

Minden életre kel az előadás körül, ami a színházaknál divatos s ami eddig ismeretlen volt a kisváros tespedő csendjében. Megterem a színházi pletyka, a primadonnakultusz és primadonnaféltékenység, becsvágy, harc a szerepekért és mindaz, ami benne van ebben az egy szóban: színház.³⁰

28 Még ha az nem is igaz, hogy egyáltalán ne emlegetné ezt az időszakot az *Apám regényében*, az kétségtelen, hogy *A kis vereshajú* keletkezési körülményeire egyáltalán nem tér ki. Persze, ez összefügghet azzal is, hogy abból az időszakból nincsenek még naplófeljegyzések, Móricz Virág pedig ezekre építette apjáról írt könyveit. Vö. ÁFRA János, *Móricz Zsigmond A kis vereshajú című regényének valóság-alapja*, Irodalomtörténet, 1969, 172–173.

29 És ez a regény aztán nem is épült be a Móricz-képünkbe, hiszen éppen az ötvenes években nem igazán szólította meg az értelmezőket. Erről lásd Hansági Ágnes remek elemzését, amelyből a következő megállapítást emelném ki: „A marxista irodalomtudomány Móricz-képébe az ötvenes években éppen ez a Móricz nem fért bele. A modern, mondén regényíró, aki egy kiépülő nagyvilági metropolisz közegéről a detektívtörténet vagy még pontosabban egy detektívtörténet-paródia műfaji lehetőségeit kihasználva igyekszik a benyomásait elbeszélni.” HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014, 358.

30 STELLA Adorján, *Móricz Zsigmond új regényt fejezett be: Látogatás az író leányfalui villájában*, Színházi Élet, 1922/37, 18.

A következő lapszámban aztán megtörtént a bejelentés, itt esik szó a „jelentékeny áldozatokról”, amiket a közlési jog megszerzéséért hoztak.³¹ (Úgy csinálnak, mintha a *Színházi Élet* főszerkesztője a saját lapjában elolvasta volna Stella Adorján interjúját, majd a homlokára csapott, hogy nahát, Móricz írt egy színházi regényt, és azonnal elkezdett volna küzdeni érte – nyilván nem így történt.) Érdekes módon a lap, miközben jelzik, hogy a cselekmény egy vidéki, műkedvelő előadás körül bonyolódik (itt még a címet is úgy írják, *A kis Vereshajú*, jelezve, hogy a *Vereshajú* magának a népszínműnek a címe), „vezérmotívumként” a szerelmet emelik ki, sőt, meglehetősen bravúrral magyarázzák el a *Színházi Élet* olvasóinak, hogy Móricz *valamennyi* regénye – szerelmes regény, beleértve a *Légy jó mindhalál*igot is. És ugyanebben a lapszámban egy másik, az irodalmi mezőben magas presztízst képviselő, az íróvá avatás legfőbb fórumaként számon tartott *Nyugattól* érkező szerző, Kosztolányi Dezső magyarázza el, miért fontos a lapokban irodalmi szövegeket közölni – a kabaré kapcsán jut el odáig, hogy az újságok vezetik el a könyvekhez az olvasókat. Ne felejtjük el, az 1920-as évek elején járunk, amikor a könyvvásárlók száma radikálisan csökkent a Trianon utáni Magyarországon:

Ma divatos megsuhogtatni a mogyorófavesszőt a kabarék felett. Hire jár, hogy az egyiket, az Apolló-t, le is akarják bontani. Színház és kabaré között egyesek hite szerint olyan pör folyik, mint az újságok és könyvek között. Vádolják az újságokat, hogy közönségünknek könnyű szellemi kielégülést adnak s leszoktatják a könyvolvasásról. De könyveket, sajnos, még csak kevesen olvasnak, újságot azonban sokan. Az újságolvasóból előbb-utóbb könyvolvasó válik, az pedig, ki a kabaréba elmegy, sort áll a drámai színházak pénztárai előtt is.³²

Az 1922/39-es számban aztán meg is indult a részletek közlése – és 1923-ban, a legelső lapszámban kapták meg a *Színházi Élet* olvasói a regény végét. Mivel nem közölték, hány folytatásban is fog kibontakozni a cselekmény, még az is elképzelhető, hogy egyes olvasók csalódottan vették tudomásul: a *Vereshajú* próbái után maga a színházi előadás nem része a regénynek, a jegyző betiltja az előadást, a cselekmény szerint egy párbaj miatt, amely a darab főszerepét visszautasító lány, a „levitézlett primadonna” miatt zajlott le. Ez a zárlat fejtörést okozott Áfra Jánosnak is, aki 1969-ben *A kis vereshajú* „valóság-alapját” tárta fel: annak az egykori, alsó-meczenzéfi műkedvelő színházi előadásnak a körülményeit részletezte, amelyben az író első felesége, Holics Janka játszotta a főszerepet, és amely, ellentétben a regénnyel, fényes sikerrel le is zajlott a próbák után, 1898. július 10-én. (Móricz maga

31 „A »Színházi Élet« valóban elbűszkélkedik Móricz Zsigmond regényével, amelyet a mai viszonyok között is igen jelentékenynek mondható áldozatokkal sikerült megszerezniünk.” *Színházi Élet*, 1922/38, 15.

32 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, *A kabaré*, *Színházi Élet*, 1922/38, 1–2.

egyébként ezt az életrajzi háttérrel sehol nem hangsúlyozta, a *Színházi Élet*-nek adott interjúban csak annyit jegyzett meg, hogy a felesége erősítette meg abban, ez legyen a regény címe – ami, valljuk be, azért nem sikerült túl frappánsra, Lukácsy Sándor népszínművétől, *A vereshajútól* mindössze egy beszúrt jelző különbözteti meg.) És azt hihetjük, itt a regény története, legalábbis az a fejezete, amire még Móricz maga is hatással volt, véget is ért – ahogy már jeleztem, 1954-ben adta csak ki a Szépirodalmi Kiadó azt a kötetet, Nagy Péter szerkesztésében, amely ezt a kisregényt, és még számos, addig „folyóiratokban és napilapokban porosodó”³³ elbeszélést tartalmazott. Úgy tűnhetett ekkor, Móricz annyira szigorú volt önmagával, hogy kidolgozatlan, vázlatos művet nem adott volna ki a kezéből – legalábbis ezt sugallta az *Irodalomtörténet*ben megjelent, rövid recenzió: „a tény, hogy először folyóiratban jelent meg, elsősorban bizonyos mérvű vázlatosságán, kidolgozatlanságán érződik.”³⁴ Csakhogy Móricznak számos regénye folytatásokban jelent meg először, *A kis vereshajú* csak annyiban lett kivétel, hogy az „újságregényt” nem követte gyorsan a kötetváltozat – az a szemlélet érzékelhető Varga József megállapításában, amelyre a tárcaregények kiváló kutatója, Hansági Ágnes a *Jobb mint otthon* kapcsán felhívta a figyelmet. Móricz Virág szerint a *Jobb mint otthonnak* „olyanok a bűnei”, mint az apja színdarabjainak: „mintha ezt is a nagyközönség kedvéért átírta volna egy komolyabb első verzióból”:³⁵

Autonóm műalkotásnak, esztétikai vagy művészi értéknek azt a regényt tekinti Móricz Virág, amelynek mediális hordozója a könyv. A tárcaregény, amely ekként kívül reked az autonóm irodalom határain, óhatatlanul válik a közönségigények irodalmi szempontból értékelhetetlen kiszolgálójává, amely tehát „bűnös”, hiszen engedményeket tesz.³⁶

„Engedményeket” bőven tesz *A kis vereshajú* is – bulvárlapban jelenik meg, szórakoztatni kíván, ráadásul egy ugyancsak a közönségigényeket kielégíteni kívánó műfaj, a népszínmű áll a középpontjában, olyan darab, amelyet nemcsak hivatásos társulatok, de műkedvelő csoportok is játszottak, szerte az országban. Bár Móricztól maga a népszínmű egyáltalán nem volt idegen: 1916-ban arról adott hírt a *Színházi Élet*, hogy a Vígszínház a Nép-

33 A fordulatot lásd VARGA József, *Móricz Zsigmond: A kis vereshajú*, Irodalomtörténet, 1955, 86.

34 VARGA József, *i. m.*, 86. Itt erősen megemeli Varga József a *Színházi Életet* azzal, hogy folyóiratnak nevezi, és szemérmesen hallgat arról, amire Sturm László felhívja a figyelmet: „először a *Színházi Élet* című folyóirat – 1922–23-as – számaiban jelent meg, és ez a lap részben kiesett a »magas irodalom« által pásztázott körből, részben kommerszgyanúba keverte az itt közölt műveket.” STURM, *i. m.*, 108.

35 MÓRICZ Virág, *Tíz év*, Bp., Szépirodalmi, 1981, I, 180.

36 HANSÁGI, *i. m.*, 363.

operában Móricz Zsigmond átdolgozásában játssza Szigligeti Ede darabját, a *Vén bakancsos és fia, a huszárt*.³⁷ A harmincas évek közepén pedig már Móricz egy darabját, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* kapták meg a *Színházi Élet* mellékleteként az ország műkedvelő társulatai: az 1930/5-ös számban versenyt hirdetett a lap, a beígért jutalom pedig az volt, hogy a legjobbnak ítélt három társulat feljöhet Budapestre, és fővárosi közönség előtt, a Nemzeti Színház Kamaraszínházában adhatja elő a darabot. Az ígélet szerint Móricz megtekintette valamennyi előadást, a zsűri egyik tagjával közösen.

Bár *A kis vereshajú* nem jelent meg Móricz életében, mégsem az történt, hogy szerzője komolytalannak, kötetbeli megjelenésre érdemtelennek, csak a *Színházi Élet* olvasói számára tartotta volna elfogadhatónak ezt a kisregényét. 1924. február 20-án, az *Est Lapok*ban egy hirdetésben felfedezhetjük, hogy Móricz Zsigmond eddig megjelent művei között „sajtó alatt” jelzéssel szerepel *A kis vereshajú* – 1925. június 25-én pedig egy Miklós Andornak írt levélben, amelyben tisztázni szeretné az Athenaeummal kötött szerződésének részleteit, az új munkái között sorolja fel *A kis vereshajú*t, amelyet annak az évnek a karácsonyára szeretne kiadatni.³⁸ De még ennél is rejtélyesebb a meg nem jelenés története – a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában ugyanis (Cséve Anna segítségével, akinek ezúton is köszönetet mondok) találtunk egy imprimatúrát, rajta az 1923. november 9-i dátummal, az Athenaeum pecsétjével, benne autográf javításokkal³⁹ – ebből arra következtettünk, hogy már 1923 karácsonyára ki szeretnék volna adni a regényt, a korrektúrapéldányon ugyanis az 1923-as évszám szerepel. Aztán 1925 karácsonyára újrakiadást tervezhetett Móricz, ahogy a Miklós Andornak írt leveléből kiderül – egyik sem történt meg ugyan, de még ekkor sem sülyesztette el a kisregényt teljesen, ugyanis a kéziratos hagyatékban egy olyan, gépelt lista is fennmaradt, 1940. december 6-i dátummal, ahol *A kis vereshajú* megint az „újak”, vagyis az új művek közt szerepel felsorolva.⁴⁰ Ennek a listának külön érdekessége, hogy a *Jobb mint otthon* is rajta van: vagyis még ennek a regényének a kiadásáról sem tett le ekkorra Móricz. Hogy mi történhetett, miért is maradhatott el *A kis vereshajú* kiadása, arról egyelőre csak találgatni tudunk (Cséve Annával közösen sem jutottunk ennél többre): lehetett valamiféle jogvita a háttérben, de közrejátszhatott Móricz első házasságának tragikus vége is. Hiszen a regény cselekményét mégiscsak Holics Janka életéből „lopta el” Móricz, a házasság viszont nem sokkal a regény lapbeli közlése után megromlott, megjelent az író életében Simonyi Mária, majd a feleség 1925 áprilisában öngyilkos lett. És még egy történet kapcsolódhat ehhez a „mikszáthos regényhez”: épp 1924–25-ben sajtóper folyt Móricz ellen, amelyet ifjabb

37 Az erről szóló hírt és a színlapot lásd: *Színházi Élet*, 1916/11, 20, 26.

38 Lásd: *Móricz Zsigmond levelei...*, i. m., 180.

39 A dokumentum jelzete: M 100/3936.

40 Jelzet: M 100/5026/23.

Pályakezdés a pálya közepén?

Mikszáth Kálmán indított, Móricz Virág szerint „halottgyalázásért és kegyeletsértésért”.⁴¹ Móricz Virág, aki „régén húzódó perről” ír az 1925-ös év eseményeinek felidézésekor, nem bizonyul megbízható forrásnak – érdekes módon azt írja, hogy a *Nyugat* 1918-as matinéján hangoztak el olyan mondatok Móricz szájából, amelyek perre készítették Mikszáth fiát, holott a levélből, amelyet a könyvébe beemel (dr. Lányi Mártontól, ifj. Mikszáth Kálmán főispán ügyvédjétől származik ez a levél) világosan kiolvasható, hogy a *Színházi Élet*ben megjelent rövid írás volt a kiváltó ok. Ettől még, persze, Móricz beszélhetett azon a matinén arról, hogy Mikszáthot „bűnösnek tartja, mert eladomázta a nagy problémákat, s ezt olyan írónak, mint ő volt, nem lett volna szabad”,⁴² de a per feltehetően úgy indult, ahogy F. Csanak Dóra összegzi. Először a *Színházi Élet* 1918/51-es számában jelent meg Móricznak az a rövid írása Bródy Sándorról, más köszöntő szövegekkel együtt, amelyben, úgy melleleg, és láthatóan még mindig harcolva Jókaival és Mikszáthtal, a következőket írta:

Bródy Sándor volt az első, aki szociális érzéseket, akaratot és problémákat hozott a magyar szépirodalomba.

Addig nagyok és kicsinyek, a ragyogók s a szürkék, mind vak és buzgó dicsőítői voltak a régi rendi Magyarország ideáljainak. Jókai, az uri nemes fiu éppugy, mint utóda, Mikszáth, a tót parasztnemes iparosgyerek. De Jókai naiv áhítattal öntötte el csillogó és mesés dísszel azt a sötét és obskurus világot, Mikszáth már pénzért pucolta a rozsdás ideálokat, de közben leköpködte, kicsúfolta, kinevette őket.⁴³

Majd ezt a szöveget, Bródy Sándor 1924. augusztus 12-én bekövetkezett halála után nem sokkal, változatlanul újraközölték az 1924/34-es számban: ekkor kezdett el Mikszáth fia bírósági úton nyilatkozatot követelni. A nyilatkozatban annak kellett volna szerepelni, hogy a kifogásolt mondatok egy 1918-as interjú alapján közleményből származnak, közzétételükre Móricz nem adott felhatalmazást, és nem is mondott, nem is gondolt hasonlókat. Az ügyvéd levelében még az is ott volt, mit kellett volna a közleménybe belefoglalni, például ezt: „fölháborodva tiltakozom az ellen a gyanúsítás ellen, hogy bárhol is akadjon magyar író, aki Mikszáth Kálmán géniuszáról és jelleméről másképp, mint mély tisztelettel, bámulattal és hazafias büszkeséggel tegyen említést.”⁴⁴ De Móricz nem adott ki ilyen nyilatkozatot (nem is nagyon adhatott volna, az 1918-as szöveget ugyanis ő írta), az ügy pedig – ebben már egyetért F. Csanak Dóra és Móricz Virág – nemsokára „elaludt”. Hogy ez a pereskedés befolyásolta-e *A kis vereshajú* megjelentetését, nem tudom – legfeljebb azt lehetne feltételezni, hogy

41 MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Bp., Osiris, 2002, 280.

42 MÓRICZ, *Apám regénye... i. m.*, 280.

43 *Színházi Élet*, 1918/51, 9.

44 MÓRICZ, *Apám regénye... i. m.*, 281.

Móricznak elment a kedve attól, hogy könyvként is kiadjon egy ennyire „mikszáthos” regényt, a hagyatékban fennmaradt dokumentumok azonban ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Elég ritka eset azonban, hogy az íróelőd hatásával folytatott küzdelem egészen a leszármazottal folytatott pereskedésig vezessen.

És akkor, zárásképpen, idáig nagyon sokat körözve *A kis vereshajú* körül, azt a kérdést tenném még föl, miként kapcsolódik a regény maga (és most már nem a megjelenés körülményei) a pályakezdés kérdéséhez. A sokáig alig emlegetett regényt ugyanis ilyen módon is lehet olvasni – ahogy olyan kontextusban is, amelybe Sturm László emelte legutóbb, vagyis túllépve a „régvi világ” iránti nosztalgián, és belelátva a trianoni határrendezésre adott írói reakciót is.⁴⁵ *A kis vereshajú* első olvasói nem egyszerűen olyan regényt kaptak, amely egy addigra már elcsatolt területen játszódik, de egy természetszerűen soknemzetiségű közegben követhették a népszínmű próbái körüli bonyodalmakat. Bár teljesen egyetértek azzal, hogy a húszas évek elején, de még sokkal később megjelent művekben is felfedezhető a határrendezés okozta fájdalom, a balsejtelmek vagy a következmények (ott van, többek közt a *Légy jó mindhalálígnban*, a *Tündéerkertben*, de még az 1935-ös *A boldog emberben* is), azért óvatosságra inthet minket, hogy a szocialista időszakban a kisregény hirtelen lezárulását, azt, hogy végül elmaradt a bemutató, leginkább az 1918–19-es események tapasztalatával lehetett összekötni:

Lehet, hogy ebben az erőltetettnek tűnő, gyors befejezésben valami afféle külső ok is közrejátszhatott, hogy az író be akarta fejezni ezt a regényét, hogy megkezdhesse újabb műve, a *Házasságtörés* című regény írását, de lehet az is, hogy a kisregény meséjén hol nyíltan, hol rejtve végighúzódnó társadalmi érdekellentéteknek akarta frappáns bemutatását nyújtani a hirtelen-váratlan befejezéssel. Ebben a társadalomban „valóban csak ez az élet” – mint a regény befejező soraiban írja – „szép és nagy dolgoknak hosszú készüllete s váratlan és gyors halála”, amivel talán az 1918/1919-es forradalmak tragikus és gyors lehányatlására akart emlékeztetni.⁴⁶

Az előadás regénybeli betiltásának oka aligha lehetett az, hogy Móricz bele szeretett volna kezdeni a *Házasságtörésbe* – annak ellenére sem, hogy valóban sokszor elunta a folytatásban írt regényeit, a következő kezdte foglalkoztatni, miközben még az előző részleteit kellett leadnia. *A kis vereshajú* ugyanis – amint arra korábban utaltam – készen volt, amikor átadta a lapnak, hacsak nem vezette félre a *Színházi Élet* tudósítóját. És már csak emiatt

45 „Meglátásom szerint az egykorvolt szépségek megidézése *A kis vereshajú*nak csak az egyik – bár lényeges – rétege, és az egészset döntően határozza meg az országvesztés tapasztalata.” STURM, *i. m.*, 109.

46 ÁFRA, *i. m.*, 180.

is sokkal inkább az lehet a megghiúsult előadás oka, hogy ez a regény csak látszólag idilli: éppen azért nem lett belőle idill, mert a különféle nemzetiségeket, társadalmi rétegeket karneváli módon összekeverő próbafolyamat végül kudarcba fullad, nem jön létre az előadás. *A kis vereshajú*ban ott van a pályaválasztás nehezítettsége, az elsőgenerációs értelmiségieknek és szüleiknek egymásra vetülő sorsa: „Ha a Hann Vilmosból csakugyan doktor lesz, sohasem fogja senki tudni, hogy háta mögött ez a morózus öreg kovács áll, a tata, aki izmos karján ezernyi égésfolttal mennyi sok-sok kapát kalapált össze, hogy a fiának doktori diplomája legyen.”⁴⁷

A regényben, ha rövid időre is, de felépül egy új világ, ahol nem az számít, ki a szegény, ki a gazdag, kinek az anyanyelve a magyar, a német vagy a tót, azaz szlovák, ahol lényegtelen, ki milyen vallású családból érkezett⁴⁸ – és ebbe nem nehéz belelátni azt a modernizálódási folyamatot, azt a fordulatot és megújulást, amit a *Nyugat* hozott magával, leginkább az első nemzedékhez, az alapítókhoz tartozók számára: a Móricz által fölvezetett modellbe akár korabeli konkrét megfeleltetések is beleférnek. Például a *Nyugat* is elhelyezhető benne, hiszen a kisregényben végeredményben szintén az irodalom forgatja az eseményeket. A *Nyugat*-mozgalmat idézheti, hogy a művészeti megújulás együtt jár a társadalmival: „annyira valóban emberi ügy lett bennük az elmondott szó, hogy ledőltek a faji s műveltségi s mindenféle fajta korlátok”.⁴⁹

De aztán ez a kísérlet kudarcra végződik *A kis vereshajú*ban – és épp a húszas évek elején, a trianoni döntés után nem sokkal Móricz kudarcosnak láthatta saját maga és nemzedéke útját is.⁵⁰ A műben már az értelmiségivé

47 MÓRICZ, *A kis vereshajú...*, i. m., 217.

48 És még a regényidőnél sokkal később, az 1920–30-as években is megadta ezt a „karneváli”, a vallásokat és rétegeket eltörlő élményt egy népszínmű eljátszása egy kisvárosban. 1912-ben született nagymamám Tiszafüreden játszott *A vén bakancsos és fia, a huszár* című darabban (hogy a Móricz által átdolgozott verziót adták-e elő, azt, sajnos, nem sikerült kiderítenem), és sokszor elmesélte azt a történetet, hogyan segítette a vén bakancsos szerepét játszó zsidó fiúnak (egy vásároszó szabó fiának) azzal, hogy lemásolta a szövegkönyvből a szerepét. Az előadáson ő, a református kovács lánya, aki egyébként csak öregasszonyt játszott, és tömegjelenetekben szerepelt, cserébe és hálából megkapta a legnagyobb virágkosarat: bármennyire is tisztelték egymást a kisváros zsidó és nem zsidó iparosai, kereskedői, különös, váratlan gesztus volt ez, amelyet viszonzni kellett (egy csipkés zsebkendővel), holott szerelemről itt szó sem volt. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ezt a történetet nem (pusztán) emlékezetből idézem fel, el is olvasható, édesapámnak köszönhetően: SZILÁGYI Miklós, *Családtörténet két hangra: Személyes vallomások a tiszafüredi parasztos vonásokkal átszőtt kispolgári életvitel és a 20. századi változó hatalmak sorsszerű találkozásáról*, Bp., MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2014, 108–109.

49 STURM, i. m., 117.

50 Vö. a következővel: „A fiatalok között megvalósuló demokratikus, karneválián felszabadult, mégis alkotó, apró súrlódásoktól sem mentes, ám mindig izgalmas és reményteli szellem a régi és az új rend pontosabban nem meghatározott, de

válás sem egyértelműen pozitív folyamatként jelenik meg egyes szereplők sorsában, hanem veszteségélményként is.⁵¹ És itt, ráadásul, a tisztességes, polgári értelmiségi pályára készülők a művészetbe kószolnak bele, ahonnan aztán gyorsan kiűzik őket: felsejlik az egyik anyafigurán keresztül, hogy ez az emlék majd fájdalmasan idéződik fel bennük is később, azt fogják érezni, hogy az „igazi élet” esélyét vették el tőlük. Az egyik szereplő anyjáról tudjuk meg azt, hogy ő is játszott annak idején egy műkedvelő darabban:

Schweszta Kátl megállott félszegen az asztal mellett, egy pillanatra ránézett a segédjegyzőre, de elkapta a szemét, s minden erejével fojtotta remegő kívánságát, hogy mindent halljon és tudjon; húszéves elnyomott vágy tört ki belőle, hogy jelen legyen az urak e titokzatos és csodálatos multságában: színjátás... mint egy tündéralom maradt meg a lelkében annak a műkedvelő előadásnak az emléke, s kicsordult szívéből a reszkető vágy...⁵²

Abban tehát, hogy ez a regény ennyire „mikszáthos” lett, sok minden játszhatott közre. Móricz feltehetően nem félt már attól, hogy epigonnak bélyegzik, bár azt még nem tudhatta – hiszen szerette volna megjelentetni a regényét –, hogy csak a halála után fognak írni *A kis vereshajúról*, ahogy nem sejtette azt sem, hogy Röck Marika számára a húszas években a két, parasztokról író bajszos bácsi egyike lesz. Az 1920-as évek elején azonban már nem hatást, hanem tisztelgést lehetett a regénybe belelátani. A Mikszáthhoz kapcsolódás ugyanakkor fokozta a múlt iránti nosztalgiát is, felerősítette azt a sóvárgást a régi világ iránt, amely elkapta a regény szereplőinek egy részét, és feltehetőleg az olvasóit is. És Móricz pályakezdésének sok, már emlegetett története mellé egy újabbat tesz *A kis vereshajú* – a színházi kezdetekre, a színésszé (vagy darabíróvá, rendezővé) válás vágyára hívja fel a figyelmünket.

Erről beszélt már maga Móricz is *A kis vereshajút* beharangozó interjújában:

- Nyolcadik gimnazista koromban gyalog elzarándokoltam Kassára és jelentkeztem az ottani színigazgatónál.
- „Mi akar lenni? Komikus?” – kérdezte.

mégis tartósnak és életerősnek ígérkező szintézisével kecsegtet. Erre jön aztán, mint a megcsontosodni kezdő, már önmaga érdekeivel sem tisztában levő rend váratlan erődemonstrációja, az egész biztató – bár kétségtelenül: egyben kockázatot is jelentő – változásnak véget vető betiltás.” *Uo.*, 115.

51 Erről lásd még: „Az ifjabb nemzedékek taníttatása sem egyértelmű gyarapodás. A szűk körű életmódból való kiszakadás megszabadíthat a lemondásoktól, a kiszolgáltatottságtól (ami a helyhez kötöttebb mánta lányok életét még mindig alapvetően szabja meg), viszont gyökérvesztetté, elhibázottá is teheti a sorsokat. Legalábbis ilyesmit sejtet az elbeszélő az egyik Faller-gyerekekkel kapcsolatosan [...]” *Uo.*, 113.

52 MÓRICZ, *A kis vereshajú*, i. m., 229.

Pályakezdés a pálya közepén?

- „Nem én” – szóltam önérzetesen.
- „Mert tragikus nem lehet, nincs hozzá termete” – mondta ki a direktor a lesújtó ítéletet.
- Azt feleltem, hogy rendező akarok lenni, mire kinevetett és azt mondta, hogy menjek haza, nincs mit keresnem a színház körül.⁵³

A kis vereshajú tehát, amelyet hagyományosan egy Holics Janka életéből vett epizód, egy egykori, színésznőként megélt, rövid kaland regénnyé formálásaként tartunk számon (és amelyre talán olyan vágyódással gondolhatott vissza, mint a regényben Schweszta Kátl), sokkal áttételesebben Móricz pályakezdésével is kapcsolatba hozható. Ráadásul van olyan Móricz-regény, ahol az irodalomtörténet diktálta modellként tűnik fel az, hogy az írók pályáján szükségszerűen ott van az iskola elhagyása, és a hirtelen döntés: színésznek kell állni. A *Forr a borban* Nyilas Mihályban idéződnék fel a Petőfiről tanultak, sajátos életmintaként:

Világfájdalom vett erőt rajta. Kétségbeesésében elhatározta, hogy nem megy többet iskolába. Elmegy színésznek Kassára. Petőfi is színész lett, a költőknek a magyar irodalomtörténetben az a sorsuk, hogy ha az iskolában megbuknak, színésznek mennek.⁵⁴

Ha tehát bejárjuk azt a kanyargós utat, amelyre *A kis vereshajú* vezet el minket, messzire juthatunk a *Hét krajcárt* a New York kávéházban olvasó Osvát Ernőtől, és a szerkesztő döntését, egyben a „valódi” pályakezdést egyre izgatottabban váró szerzőtől: azt a Móriczot fogjuk látni magunk előtt, aki Kassán rendezőnek szeretett volna állni, aztán író lett mégis.

53 Színházi Élet, 1922/37, 19.

54 MÓRICZ Zsigmond, *Forr a bor* = M. Zs., *Regények*, Bp., Szépirodalmi, 1976, III, 421.